

УДК 332.54

*В. В. Голданов,
здобувач, Дніпропетровський державний аграрний університет*

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ВТРАЧЕНОЇ ВИГОДИ ВІД НЕРАЦІОНАЛЬНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Розглянуто і узагальнено методики оцінки ефективності землекористування та їх значення при оцінці втрачених вигод від нераціонального землекористування.

The methodics of valuation of land-utilization effectiveness and their significance at valuation of lost benefits after irrational land- utilization have been observed and generalized.

ВСТУП

Науково-технічний прогрес призвів до стрімкого розвитку всіх галузей, в тому числі і сільського господарства, але, окрім позитивного впливу на нього, НТП негативно впливає на землю — основний засіб сільськогосподарського виробництва. З метою забезпечення подальшого гармонійного розвитку всіх галузей АПК, задоволення зростаючих потреб суспільства необхідні ефективні заходи щодо запобігання втрат сільськогосподарської продукції спричинених вилученням, забрудненням та нераціональним використанням земельних угідь. Для визначення соціально-економічної доцільності запровадження таких заходів необхідно визначити кількісні показники втрати від нанесеної шкоди сільському господарстві, а також спрогнозувати потенційні за умов, коли не будуть запровадженні запобіжні заходи. Іншими словами, необхідно оцінити фактичний і прогнозований рівень втраченої вигоди, а також визначити економічну ефективність заходів по запобіганню таких випадків.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідити методики економічної оцінки втрачених вигод від нераціонального землекористування та надати рекомендації щодо впровадження та використання їх в процесі управління сільськогосподарськими підприємствами.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Сільськогосподарські підприємства, які нераціонально використовують наявний природний потенціал, не тільки неефективно використовують земельні ресурси, а й через недобір урожаю сільськогосподарських культур недоодержують прибуток. Іншими словами, через нераціональне сільськогосподарське землекористування підприємства втрачають економічну вигоду, одночасно з цим вони, як правило, завдають екологічного збитку навколишньому середовищу.

Втрачена вигода включає втрати особистих доходів і прибутку, разом з матеріальними збитками та додатковими витратами на всіх рівнях складають разом економічний збиток від забруднення середовища [1, с. 116].

Поняття економічного збитку вперше запропоноване О.Ф. Балацьким [2, с. 5], який визначив його як фактичні або можливі втрати, негативні "міни" природи, що обумовлені забрудненням навколишнього середовища і можуть бути виражені в грошовій формі.

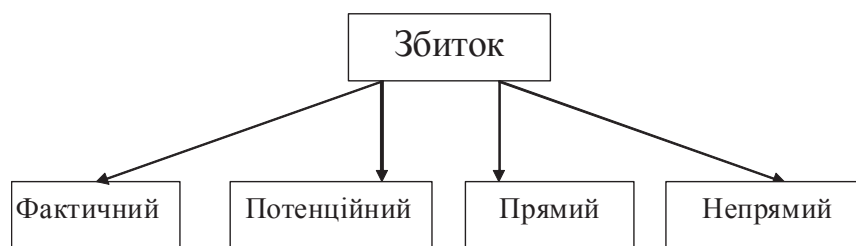


Рис. 1. Розподіл економічного збитку

Автор пропонує поділити збиток на фактичний та потенційний і прямий та непрямий. Під фактичним розуміють фактично нанесені збитки або додаткові витрати на ліквідацію наслідків забруднення навколишнього середовища. Потенційним є той збиток, який може понести суспільство в майбутньому внаслідок нинішнього забруднення навколишнього середовища. Прямий збиток визначений як прямі втрати праці від дії забруднення, а непрямий — як витрати на ліквідацію наслідків забруднення.

Оскільки земля є основним засобом сільськогосподарського виробництва, необхідно визначати економічну ефективність її використання. З огляду на це слід розробити методичку, яка б враховувала втрачену вигоду від нерационального землекористування. Сутність її має ґрунтуватися на таких принципах:

- доцільність використання певної земельної ділянки у сільськогосподарському виробництві;
- ефективність використання земельних угідь у природно-економічній зоні;
- раціональне землекористування в сільськогосподарському підприємстві.

Оцінка однієї і тієї ж ділянки може бути проведена різними способами і відповідно мати різну цінність, яка відображається певними показниками. Такий підхід відповідає теорії комплексної оцінки території [3, с.152], згідно з якою:

- територіальна система складається з функціональних зон і пунктів, кожен з яких — елемент територіальної структури;
- зони і пункти об'єднанні системооб'єднуючими відносинами;
- територіальний комплекс являє собою групу систем, для яких характерна структурна цілісність на кожному системному рівні.

Вищенаведене в першу чергу визначає територію як об'єкт, що представлений у вигляді сукупних елементарних територіальних систем, які складаються з компактних функціональних зон — відокремлених і в середині досить однорідних. Між ними існують системоутворні відносини [4, с. 15]. Комплексна оцінка території проводиться на основі того, що всі галузі в принципі мають рівне право на використання кожної конкретної ділянки земної поверхні і територія повинна оцінюватись по використанню її в кожній галузі.

Розроблена А.А. Мінцем теорія "функції місця" [5, с. 23—31], де місце представлено як носій великої кількості функцій одночасно, приводить до необхідності вибору однієї з них. Будь-яка елементарна система потребує чи виключне право на територію, чи взаємні поступ-

ки при експлуатації однієї і тієї ж ділянки. Звичайно перевага надається тому виду використання, який в даних умовах дає максимальний ефект по тому чи іншому критерію оцінки і не може бути відтворений з задовільними характеристиками на іншій ділянці.

Якщо елементарна територіальна система на даному етапі використовується не кращим чином, то відбувається відмова від попередньо виконуваних функцій такої ділянки і відповідно встановлюється використання інших функцій в її межах. Критерієм при цьому може бути економічний результат такої переорієнтації. Зрозуміло, вона пов'язана з витратами, що обумовлені втратою раніше обумовленої функції місця, яке дає щорічно певний результат. Набувається ж результат нової функції.

Необхідно одразу ж відмітити, що оцінку "цінності" ділянки можна зробити і за іншими критеріями: соціальна користь, політичні інтереси, природничонаукове значення та ін. Економічний критерій є лише одним з можливих. Така переорієнтація у використанні земельної ділянки не означає її вилучення з економічного обороту. Так, вилучення посівних площ під будівництво виробничих потужностей промислового підприємства являє собою відмову від використання на цій ділянці родючості ґрунтів як функції попереднього природного ресурсу (сільськогосподарських земель) і переорієнтацію її на використання як нового ресурсу (територіального базису для промислового будівництва).

Підприємствам також необхідно мати методичку оцінки, яка дозволила б на основі природничо-кліматичного районування земель та технологічних карт вирощування певних сільськогосподарських культур визначати стратегію свого подальшого розвитку. Тобто на основі аналізу якісного стану ґрунтового покриву, наявного матеріально-технічного і фінансового забезпечення та ринкової ситуації, а також власного досвіду, товаровиробник зможе обрати оптимальний шлях своєї подальшої діяльності.

В зарубіжній науковій літературі для аналізу будь-якого виду економічної діяльності широко використовується методичний підхід, який отримав назву "технічна ефективність". Вперше таку модель запропонував М. Фаррел [6, с. 253—281] для порівняння ефективності сільського господарства США з іншими країнами. В подальшому А. Чарнс, В. Купер і Е. Родес [7, с. 429—444.] реформували її в проблему математичного програмування. Проте, така методика проводилась при статистичному аналізі ефективності сільськогосподарських підприємств.

Дана модель може бути використана в сільському господарстві України при визначенні економічної ефективності раціонального землекористування. Її суть полягає в тому, що фактичний показник урожайності певної конкретної земельної ділянки порівнюється з її максимально можливим. Тобто для кожної ділянки є певний максимум виробництва (урожайності), а фактичне ж його значення може збігатися з таким максимумом чи бути меншим.

Технічна ефективність визначається як часткове відділення суми всіх вихідних параметрів (в даному випадку — це урожайність) на суму всіх вхідних факторів (сукупність агротехнічних заходів, які необхідні для вирощування сільськогосподарських культур):

$$\text{Технічна ефективність} = \frac{\sum \text{вихідних параметрів}}{\sum \text{вхідних параметрів}} \quad (10).$$

Земельна ділянка буде вважатися такою, що використовується ефективно, якщо в даний момент часу при заданій технології неможливо отримати більшу врожайність певної сільськогосподарської культури. А також за умови, коли:

а) урожайність не може підвищуватись без підвищення одного або декількох вхідних факторів;

б) жоден з вхідних факторів не може бути зменшений без зниження урожайності.

Для кожної агровиробничої групи ґрунтів потрібно вибрати так звані еталонні землі, які з врахуванням всього комплексу агротехнічних заходів давали б найбільший рівень врожайності. Таким чином, "еталонна" земельна ділянка є межею ефективності. Саме визначення ефективності полягає у порівнянні фактичного рівня врожайності з "еталонним".

Провівши оцінку "еталонної" земельної ділянки з науково-обґрунтованими агротехнічними заходами, використовуючи елітні сорти насіння, матимемо показник технічної ефективності цієї ділянки. Крім того, така оцінка повинна проводитись окремо для кожної сільськогосподарської культури.

Сільськогосподарське підприємство, провівши оцінку технічної ефективності земельної ділянки, проводить порівняння з "еталонною" за допомогою методу лінійного програмування. Результати аналізу зводяться в єдиній базі даних "Технічна ефективність використання земельних ресурсів" по кожній агровиробничій групі ґрунтів, її ведення є об'єктивною необхідністю. Така база даних слугуватиме аналітичною інформацією для органів державної влади, що здійснюватимуть контрольні функції.

Шляхом графічної побудови межі ефективності можна визначити кількість підприємств,

які ефективно використовують землю, а для решти — межу їх неефективності (рис. 2).

Якщо розглядати пунктирну лінію як межу технічної ефективності, то підприємства, що знаходяться на відрізку АС, є ефективними, а підприємство D — неефективним.

Слід відмітити, що термін "еталонна земельна ділянка" досить умовний. З розвитком науково-технічного прогресу, широкого впровадження у виробництво інноваційних технологій, підвищення продуктивності праці сільськогосподарський товаровиробник може отримати більшу урожайність, а отже, й показник технічної ефективності. На рисунку це підприємство В. У цьому випадку для підприємств відрізку АС обмеження АВС є втраченою вигодою порівняно з підприємством В. Тому введення бази даних є об'єктивною необхідністю. Крім того, вона слугуватиме аналітичною інформацією для органів державної влади, які здійснюватимуть контрольні функції.

Для забезпечення широкого впровадження у виробництво такого методу оцінки необхідна розробка сучасних комп'ютерних програм. Знаючи результати своєї діяльності, відповівши на всі програмні запити користувачі отримують показник технічної ефективності використання земельної ділянки.

В цілому застосування методики технічної ефективності використання земельних угідь мало б наступні наслідки:

- забезпечило б діагностику використання земельної ділянки;
- визначення економічної ефективності використання підприємствами земельних ресурсів, а також їх кількісну межу ефективності чи неефективності;
- знаходження оптимальних шляхів підвищення ефективності;

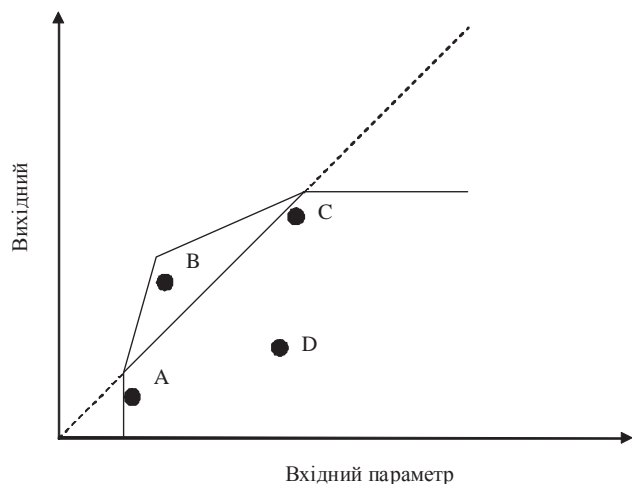


Рис. 2. Графічне зображення технічної ефективності використання земельних угідь

— в подальшому аналізі результатів ефективності землекористування за допомогою економетричних чи статистичних методів можна оцінювати якість менеджменту, визначати подальші шляхи розвитку підприємства та інше.

Таким чином, запропонований методичний підхід сприятиме не тільки раціональному використанню земельних ресурсів, а й освоєнню сільськогосподарськими підприємствами ресурсозберігаючих та альтернативних технологій вирощування сільськогосподарських культур, запровадження оптимальної структури посівів, що в кінцевому підсумку забезпечить кращу реалізацію агрокліматичного потенціалу України сільськогосподарським виробництвом.

Аналіз використання наявних сільськогосподарських угідь підприємства потрібно починати з вивчення природно-економічних умов регіону.

Перший етап — одержання інформації про кліматичні умови (температурний режим, вологозабезпечення та ін.); вивчити наявний матеріал щодо якісного складу ґрунтового покриву; визначити структуру посівних площ (рілля, сіножать, пасовище та ін.). Це необхідно для визначення існуючого стану використання земельних ресурсів і планування подальшого розвитку підприємства.

Другий етап — визначення економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь. В якості критеріїв такої оцінки може бути урожайність сільськогосподарських культур і доход на одиницю площі відповідних ґрунтів.

Третій етап. Користуючись даними про урожайність як кінцевий результат виробництва, що відображає цінність землі, можна встановити відповідне числове співвідношення. Це є найпростіший спосіб визначення ефективності використання земель, але цей критерій має суттєвий недолік, який полягає в тому, що кожна окремо взята культура поєднується в сівозміні з іншими культурами, урожайність яких значно відрізняється. Тому потрібно враховувати урожайність всіх культур, що вирощуються у підприємстві. Проте навіть у такому випадку не будуть враховані загальногосподарські витрати — затрати на пально-мастильні матеріали, добрива, засоби захисту рослин.

Для визначення сумарної урожайності потрібен вартісний показник. С.Д. Черемушкін [8, с. 91, 92] пропонує для цього використовувати показники валового продукту і чистого доходу.

Під валовим продуктом автор розуміє продукцію (валовий урожай всіх вирощуваних сільськогосподарських культур) в грошовому виразі на одиницю площі відповідного ґрунто-

вого різновиду, а під чистим доходом — різницю між валовою продукцією і прямими витратами виробництва (затрати оплати праці й засобів виробництва). Оцінка землі по валовому продукту дозволяє визначити вартість землі як засобу виробництва з точки зору виходу продукції на одиницю площі. Цей показник необхідний для диференційованого підходу до планування обсягів виробництва на 100 га земельної площі, раціонального використання сільськогосподарських угідь. Оцінка по чистому доходу дає можливість виразити відносну вартість землі з точки зору доходності (рентабельності), одержуваної з одиниці площі. Ні валовий продукт, ні чистий доход, взяті кожен окремо, не можуть дати повної уяви про вартість землі як засобу виробництва.

Існують й інші погляди відносно визначення економічної ефективності використання земель. Так, В.І. Левштейн [9] вважає, що в основу такої оцінки повинен бути покладений показник, що поєднує в єдине ціле врожай і затрати праці на його отримання. Таким показником є кількість продукції, отриманої з одиниці площі на одиницю виробничих витрат. Порівняння ефективності використання земель може бути проведена також і по величині чистого продукту на одиницю затрат.

З практичної сторони, використання вказаної методики є недоцільним, оскільки в такому випадку кількість затрат на одиницю площі може бути різною залежно від природних і економічних умов. А з іншого боку, при оцінці ефективності використання земель і втраченої вигоди від нераціонального землекористування більш важливим є показник кількості продукції або чистого доходу не на одиницю витрат (гривня), а на одиницю площі (га).

Г.С. Ніколенко вважає, що ефективність використання землі необхідно оцінювати не по валовому продукту і чистому доходу, а по порівняній середній урожайності і собівартості одиниці цієї продукції. Перша, на його думку, буде визначати природу й ефективну родючість ґрунтів, а собівартість — затрати праці і засобів виробництва на одиницю продукції, виробленої на конкретній групі ґрунтів [10, с. 54—64.]

Критерії оцінки землі по валовому продукту і порівняній урожайності визначають валову продукцію, що отримується з одиниці площі. Різниця полягає в тому, що валовий продукт визначається у вартісних показниках, а порівняна врожайність в кормових одиницях. Таким чином, для визначення економічної ефективності показник, порівнянна середня урожайність, сільськогосподарських культур може використовуватися як допоміжний.

Показник собівартості одиниці продукції не можна використовувати при оцінці земельних ділянок, тому що земля взагалі не має собівартості.

Методи визначення валової продукції й чистого доходу може бути різним [8, с. 109—110]: за структурою посівів, по типовим сівозмінам, по продукції рослинництва що фактично надійшла.

За структурою посівів — валову продукцію визначають по питомій вазі кожної сільськогосподарської культури в загальній площі посівів за рік. Середня багаторічна врожайність розраховується на основі річних звітів. Виходячи з урожайності, ринкових цін та питомої ваги культур, розраховують дохід від кожної з них окремо, а потім валову продукцію від всіх культур на одиницю площі ріллі.

По типовим сівозмінам — питома вага сільськогосподарських культур сільськогосподарських культур визначається на основі типової, найбільш розповсюдженої в ґрунтовому районі сівозміні. Цей метод найменш точний, оскільки в ньому допускається повна умовність в структурі посівної площі, і не кожне господарство може застосовувати наявну типову сівозміну.

По продукції рослинництва що фактично надійшла, валову продукцію на одиницю площі підраховують по щорічному валовому збору сільськогосподарських культур, який множать на відповідні показники реалізаційної ціни. Отримані результати додають. Вартість валової продукції всіх культур розділяють на кількість років, по яких взятий валовий збір і на загальну площу ріллі, що розраховується як середня багаторічна площа, що фактично обробляється.

Для визначення чистого доходу на одиницю площі підраховують прямі затрати на культури, по яким визначають валову продукцію. Валова продукція мінус прямі затрати складає умовний чистий дохід. В прямі затрати включаються затрати на оплату праці, палива, добрив та ін. Таким чином, на основі багаторічних досліджень показників валового продукту й чистого доходу підприємства оцінюють ефективність використання наявних земельних угідь.

ВИСНОВКИ

Економічний аналіз отриманої інформації про ефективність використання земель дозволить керівництву підприємства визначити втрачену вигоду від нераціонального землекористування. При врахуванні виявлених недоліків господарства, крім додатково отриманої продукції, ефективніше використовуватимуть наявний потенціал землі.

Розглянуті вище методики визначення втраченої вигоди від нераціонального землекористування безумовно не вичерпують всього різноманіття факторів, що впливають на організацію раціонального використання земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами. Проте вони сприятимуть більш обґрунтованому розташуванню сільськогосподарського виробництва його спеціалізації по районах і зонах залежно від природно-економічних умов а також визначенню шляхів підвищення рентабельності його окремих галузей в кожному районі і зоні. Це сприятиме розробці науково обґрунтованої системи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, створенню рівноправних умов господарювання для підприємств, що знаходяться в різних природно-економічних умовах виробництва.

Література:

1. Царенко О.М., Щербань В.П., Тархов П.В. Економіка та менеджмент екологізації АПК: Монографія. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2002. — 256 с.
 2. Балацкий О.Ф., Мельник А.Г. Теоретические и практические вопросы определения экономического ущерба от загрязнения окружающей среды. — К.: Знание, 1982. — 15 с.
 3. Степин В.Н. Экономические основы природопользования. — М.: Лесная промышленность, 1982. — 152 с.
 4. Кочубей Н.В. Проблемы математического моделирования в сфере природопользования (философско-методологический аспект). Автореферат дисс... на соиск. уч. степ. к.фил.н. — М.: 1986. — 19 с.
 5. Минц А.А., Преображенский В.С. Функции места и её изменение // Сер. геогр. М.: Изд-во АН СССР, 1970, № 6. С. 23—31.
 6. Farrell, M. J. (1957): The measurement of productive efficiency, *Journal of the Royal Statistical Society, Series A*, 120, pp. 253—281.
 7. Charnes, A., Cooper, W., Rhodes, E. (1978): Measuring the efficiency of decision making units, *European Journal of Operational Research*, 2, pp. 429—444.
 8. Черемушкин С.Д. Теория и практика экономической оценки земли. — М.: Соцэкгиз, 1963. — 279 с.
 9. Левштейн В.И. Экономическая оценка сельскохозяйственных земель. Тезисы докладов по учету и качественной оценке сельскохозяйственных земель. — М., 1960.
 10. "Вестник сельскохозяйственной науки", Ежемесячный научный сборник — № 7, 1960. — С. 54—64.
- Стаття надійшла до редакції 18.02.2009 р.*